

OLJA PERIĆ
Filozofski fakultet
Zagreb

UDK. 807.33-555

ABLATIV APSOLUTNI U HRVATSKIM SREDNJOVJEKOVNIM ISPRAVAMA

A p s t r a k t: Participske konstrukcije u srednjovjekovnom latinskom zadržale su se više od ostalih konstrukcija. Osobito je čest ablativ apsolutni, kako u formulama tako i u slobodnim konstrukcijama. Na primjerima hrvatskih srednjovjekovnih isprava može se pokazati da pojedine kulturne i administrativne sredine imaju svoje formule ali i karakteristične pogreške, što može biti jedan od elemenata utvrđivanja autentičnosti pojedinih isprava.

Codex diplomaticus – Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – sa svojih 17 svezaka neiscrpan je izvor za povijesna ali i filološka istraživanja. Dosad su obradjene i izdane isprave od 743. do 1394. godine, a u pripremi je i XVIII svezak u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.*

Poznato je da je u srednjovjekovnim ispravama sintaksa dosta pojednostavljena, velikih i razvijenih rečeničnih perioda nema, osobito u najstarijim dokumentima. Najprisutnije su zahtjevne rečenice, npr. *volo, ut...*; *concedo, ut ...*; a akuzativ s infinitivom dosta je često zamijenjen novom zavisnom rečenicom s *quod*¹. Ablativ apsolutni, međutim, javlja se u svim razdobljima i u gotovo svim ispravama, u različitim formulama i u svakom, bilo svjetovnom ili crkvenom kontekstu.

Osim toga participske konstrukcije u srednjovjekovnom latinskom žive drugačijim životom nego u klasičnom latinskom². Particip prezenta izražava često ne samo simultanu nego i anteriornu radnju. U tekstovima, koje sam obradivala, utvrdila sam da se pretežno radi

* U međuvremenu ja krajem 1990. godine izašao posljednji XVIII svezak: Codex diplomaticus Croatiae et Dalmatiae et Slavoniae, sabrao Tadija Smičiklas, uredio Duje Rendić-Miočević, dopunili i priredili: Miljan Šamšalović i Vesna Gamulin, Damir Karbić, Zoran Ladić, Mirjana Matijević-Sokol, Rajka Modrić, Jakov Stipišić. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1990.

¹ Ta je pojava potvrđena u vulgarnim tekstovima iz zadnjih stoljeća carstva, a kasnije se sve više upotrebljava u kršćanskom latinskom. Uzroke treba tražiti u jezičnim promjenama uvjetovanim razvitkom samoga jezika ali i u utjecaju grčke rečenice *σὺν*.

² U kasnolatinskom se particip dosta upotrebljava. Leumann-Hofmann-Szantyr smatraju da je to naučeni element u jeziku, da je to utjecaj grčkih konstrukcija (*Lateinische Grammatik, Zweiter Band, Lateinische Syntax und Stilistik*, München 1965, 384).

o složenim glagolima, što ukazuje na pitanje glagolskog vida i direktnog utjecaja hrvatskog elementa na našeg srednjovjekovnog pisca³. Particip prezenta može imati i funkciju finitnog glagola, npr. u Salernitanskog kronici iz X st, što Dag Norberg ističe kao karakterističnu osobinu stila brojnih srednjovjekovnih autora⁴. U hrvatskim tekstovima takav je particip veoma rijedak. Vezani particip (participium coniunctum) također je, osobito u književnim tekstovima razvijenog srednjeg vijeka, dosta čest i to na mjestima gdje bismo očekivali ablativ apsolutni. Ova je pojava najvećim dijelom utjecaj Biblije i kršćanskih tekstova a odražava jezični pomak ka parataksi.

Srednjovjekovni sastavljači isprava imali su već gotove modele i formule u zbirkama. Najpoznatiji su takvi formulari iz VII st. Formulae Andecavenses i Formulae Marculfi⁵. Markulfova je zbirka imala 89 modela (formae) za kraljevske isprave (chartae regiae) i privatne (chartae pagenses). Papinska je kancelarija također imala svoje zbirke; najpoznatija je Liber diurnus Romanorum pontificum⁶. A u XI i XII st. intenzivno se, osobito u Bologni, podučava ars dictandi, vještina sastavljanja isprava⁷. Nastaju priručnici koji uče ne samo oponašati uvriježene formule i modele nego daju gramatička, retorička i stilistička pravila koja je trebalo primijenjivati pri sastavljanju dokumenata.

Budući da je gradja u Diplomatičkom zborniku birana tako da su u njemu pored isprava nastalih na tlu Hrvatske i dokumenti koji se odnose na zbivanja u Hrvatskoj, ali nastali u drugim evropskim sredinama, npr. papina pisma ili dokumenti iz mletačke kancelarije i dr., olakšan je komparativan rad te se sa sigurnošću može uočiti da se naše isprave i jezikom i stilom bitno ne razlikuju od dokumenata nastalih u drugim krajevima Evrope.

Prema sadržaju konstrukcije ablativa apsolutnog u našim ispravama mogu se podijeliti u nekoliko grupa:

1. u formulama datacije
2. u formulama devocije
3. u formulama administrativne terminologije
4. u slobodnim konstrukcijama sastavljača isprave – te su svakako najzanimljivije jer odražavaju individualnost i stupanj pismenosti sastavljača isprave i sredine u kojoj djeluje.

³ O. Perić, *O morfosintaksi srednjovjekovnog latinskog u djelu Tome Arhidjaka Splitkog*, *Suvremena lingvistika* 21-22 Zagreb 1980-81, 13.

⁴ D. Norberg, *Manuel pratique de latin médiéval*, Paris 1968, 127.

⁵ Marculfi Formulae, ed. K. Zeumer, *Monumenta Germaniae Historica*, LL V, 32-109.

⁶ Liber diurnus Romanorum pontificum, ed. T. E. Sickel, Vienna 1889.

⁷ Alberic iz Montecassina u svome djelu *Breviarium de dictamine* daje točnu definiciju: *Dictamen est congruus et appositus cuiuslibet rei tractatus ad ipsam rem commode applicatus. Dictaminum autem alia sunt metrica, alia rithmica, alia prosaica.* (Edgar de Bruyne, *Etudes d'esthétique médiévale*, II, l'époque Romane, Brugge 1946, 10).

U *formulama datacije* konstrukcija ablativa apsolutnog može biti sasvim jednostavna, npr. u Trpimirovoj ispravi:

Regnante in Italia piissimo Lothario, Francorum rege...
(CD I, 4; Bihać 852)⁸

ili u oporuci zadarskog priora Andrije:

Imperante domino nostro Constantino piissimo ac perpetuo augusto...
(CD I, 26; Zadar 918)

Ta je ista formula u mletačkom dekretu o zabrani trgovine robljem:

Imperante domino Romano gloriosissimo imperatore...
(CD I, 43; Venecija 960)

No, mnogo su češće razvijenije konstrukcije s nekoliko ablativa apsolutnih, npr. u Agapinoj oporuci:

... Imperantibus piissimis et perpetuis augustis Constantino et Basilio, cathedra pontificali regente Basilio episcopo et domino Maio priore.
(CD I, 48; Zadar 999)

Gotovo redovito u tim se formulama spominju vladar, nadbiskup ili biskup i gradski prior. Za biskupa i njegovu funkciju različiti su izrazi:

... residente in sede beati Domnii domino Martino reverendissimo archiepiscopo...
(CD I, 51, Solin 1000)

... cathedram episcopalem presidente Andrea venerabili episcopo in Iadera civitate...
(CD I, 66; Obrovac 1028)

Kad ugarski kralj osniva Zagrebačku biskupiju, u dataciji isprave je zapisano:

Regnante nobilissimo rege Ladislavo, Strigoniensis vero ecclesie primatum Acha gubernante et Baaciensi archiepiscopo Fabiano existente...
(CD I, 202, 1094)

U Zadarskom kartularu sastavljač za funkciju biskupa uzima glagol praesulari:

Cresimiro rege regnante Croatie et Stephano Iadere praesulante ac Drago ibidem priorante.
(CD I, 101 Zadar 1066)

⁸ Uz citate navodim gdje se u CD = Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae nalaze ti citati.

U ovom se primjeru već nazire sastavljačev osjećaj za ritam rečenice. Da su sastavljači bili skloni srednjovjekovnoj retorici i da su je poznavali, pokazuje se osobito u ispravama iz Biograda u vezi sa samostanom sv. Ivana Rogovskog:

... *apostolante Gregorio septimo papa, apud Grecos Michail imperante, apud Sclavos Suunimiro regnante, Petro in eodem monasterio abbatiente, Dominico Iusto Belgradi priorante.*

(CD I, 147; Biograd 1076)

Od pogrešaka u konstrukciji najčešći je nominativ osobnih imena umjesto ablativa:

Regnante domino nostro perpetuo ac piissimo augusto Michahelo, magno imperatore, residente videlicet Lampredius archiepiscopus...

(CD I, 73; Split 1040)

... *cathedra pontificali regente Petrus, venerabili episcopo...*

(CD I, 77; Zadar 1044)

U ovim je slučajevima pisac vjerojatno ubacivao imena u već gotove formule. Ovakve su pogreške dosta indikativne za utvrđivanje autentičnosti pojedinih isprava.

Ablativ apsolutni u formulama datacije može se pratiti u svim razdobljima i u svim kancelarijama na području Hrvatske. Trogirska i zadarska kancelarija zadržavaju ih, osobito u privatnim ispravama, dosta dugo:

... *existente Tragurii Treguano, venerabili episcopo...*

(CD III, 381; Trogir 1233)

Konstrukcije datacije poput klasične „temporibus...” mnogo su rjedje i javljaju se tek kasnije:

... *temporibus sanctorum imperatorum Basilii et Constantini...*

(CD I, 63; Dubrovnik 1023)

U formulama devocije bitan je utjecaj papinske kancelarije. U IX st. papa Ivan VII u pismima hrvatskim knezovima često upotrebljava izraze: *deo favente, dicente domino, Christo annuente, auxiliante domino, dei misericordia cooperante.*

Pored toga, od doba Karla Velikog devocijske su formule dio vladarske intitulacije:

... *Cresimirus divina gratia largiente...*

(CD I, 113, Nin 1069)

Ablativ apsolutni u ovakvim je formulama čest i u privatnim ispravama, npr. u oporuci priora Andrije:

... *mente domino auxiliante tutus, volo et iubeo domino auctore et omnibus eius sanctis...*

(CD I, 26, Zadar 918)

ili u Supetarskom kartularu:

Petrus ego Zerni, qui et Gumay filius una cum domina Anna mea coniuge, filia scilicet May Fave, divina docente clementia...

(CD I, 172, Split 1080)

No, devocijske se formule mogu naći ne samo u intitulaciji već u čitavom korpusu isprave, npr:

... quamque deo permittente studio artificum complevimus.

... Quodque deo iuvante expleri difinivimus.

(CD I, 172; Split 1080)

Treća grupa – konstrukcije ablativa apsolutnog u funkciji srednjovjekovne administrativne terminologije takodjer se javljaju u ustaljenim formulama: *habita deliberatione, iudice precipiente, omnibus consentientibus civibus, habito consilio, volente et collaudante rege.*

Ove su konstrukcije karakteristične za pojedine sredine i kancelarije čak u većoj mjeri od spomenutih datacijskih i devocijskih formula. Tako 1076. godine u Biogradu nastaje niz isprava kojima se samostanu sv. Ivana Rogovskog daruju i potvrđuju posjedi. U tekstu tih isprava nazire se ruka istog sastavljača koji skladno razvija paralelne konstrukcije ablativa apsolutnog:

... eisdem etiam donum supradictum collaudantibus ac firmiter corroborantibus et auctoritate apostolica interdicens, ne ...

(CD I, 146; Biograd 1076)

Napokon, svakako su najzanimljivije *samostalne konstrukcije ablativa apsolutnog* koje ne ulaze u formule i koje izviru same iz pera sastavljača isprava:

... atque navicula assensa... illuc pervenit...

(CD I, 207; Zadar 10959)

... Unde predicavit eos Vilcana bravo ita dicente:...

(CD I, 176; Split 1080)

Često te konstrukcije nisu osobito skladne, ali su autentične i najbolje odražavaju stanje srednjovjekovnog latinskog na tlu Hrvatske.

Prema tome, upotreba ablativa apsolutnog u našim ispravama velikim je dijelom vezana za zadane diplomatske formule i naši se sastavljači uglavnom dosljedno toga pridržavaju. Pojedine kulturne i administrativne, osobito crkvene, sredine imaju svoj repertorij formula, a ponekad i karakteristične pogreške, tako da detaljna analiza konstrukcija ablativa apsolutnog može poslužiti kao jedan od elemenata identifikacije i utvrđivanja autentičnosti pojedinih isprava. Za filološka je istraživanja važno da se na korpusu neknjiževnih, često suhoparnih, tekstova može pokazati i dokazati stupanj obrazovanosti svake pojedine sredine u srednjovjekovnoj Hrvatskoj.

SUMMARY

Olja Perić: THE ABLATIVE ABSOLUTE IN CROATIAN MEDIEVAL DOCUMENTS

In Croatian medieval documents, particularly those written before the 12th century, the ablative absolute construction appears repeatedly in several fixed formulas. Characteristic is its usage in determining dates, where it sometimes appears in a sequence: *Cresimiro rege regnante Croatiae et Stephano Iadere praesulante ac Drago ibidem priorante* (Zadar 1066). In the documents originating from Dalmatian towns such expressions are more frequent in protocol, while Hungarian notaries rather place it in eschatocol. From the devotional formulas of intitulation developed a whole range of constructions such as: *domino auxiliante* (Zadar 918), *deo adiuvente* (Split 928), *divina sic disponente gracia* (Zagreb 1219). Such ablative absolute constructions replaced to some extent the constructions with substantives typical of classical Latin: *deo auctore* (Zadar 1033). The influence of the pontifical chancellery can be observed in the cases when the dependent meaning of the ablative absolute is intensified by a conjunction: *quia dicente domino* (Split 925). Relative conjoinig, e.g. *quo cognito* (Šibenik 1089) is rare, especially in earlier documents. Expressions like *cunctis scientibus* (Zadar 1036), *habito consilio* (Split 1068), *omnibus consentientibus civibus* (Zadar 986) belong to administrative terminology. In the documents from later period usage of ablative absolute is more common and free, less reduced to particular formulas, but still remaining regionally marked.